

GRÉCKOKATOLÍCKA CIRKEV NA PODKARPATSKEJ RUSI A STRET KULTÚR V ROKU 1945¹

Greek Catholic Church in Carpathian Ruthenia and Clash of Cultures in 1945

Peter Borza

DOI: 10.17846/CL.2019.12.2.127-134

Abstract: BORZA, Peter. *Greek Catholic Church in Carpathian Ruthenia and Clash of Cultures in 1945*. The Greek Catholic Church in Carpathian Ruthenia held a prominent place in society and 1945 was a dramatic twist in the life of Greek Catholics in Carpathian Ruthenia. The connection to the Soviet Union was not only accompanied by the loss of freedom in the totalitarian regime, but also by the degradation of cultural values that have been built up in society for centuries. The Greek Catholic Church, as one of the most influential bearers the saint Cyril and Methodius cultural heritage of the Subcarpathian people, soon became a real cataclysm after the Soviet power came into existence, and officially ceased to exist, but in reality it continued to operate in real life until the resurgence after the fall of communism. The presented paper offers an outline of the issues of the activities of the Greek Catholic Church and its attitudes in the environment of the Czechoslovak Republic, during the Second World War and finally its fate in the process of affiliation of Carpathian Ruthenia to the Soviet Union.

Keywords: *Greek Catholic Church, Carpathian Ruthenia, Czecho-Slovakia, Soviet Union, communism, heritage of Saints Cyril and Methodius*

Abstrakt: BORZA, Peter. *Gréckokatolícka cirkev na Podkarpatskej Rusi a stret kultúr v roku 1945*. Gréckokatolícka cirkev na Podkarpatskej Rusi zastávala významné miesto v spoločnosti a rok 1945 bol dramatickým zvratom v živote gréckokatolíkov na Podkarpatskej Rusi. Pripojenie k Sovietskemu zväzu nebolo sprevádzané len stratou slobody v totalitnom režime, ale aj degradáciou kultúrnych hodnôt, ktoré boli v spoločnosti po stáročia budované. Gréckokatolícka cirkev ako jedna z najvplyvnejších nositeľiek cyrilo-metodského kultúrneho dedičstva podkarpatoruského ľudu prešla čoskoro po nástupe sovietskej moci skutočnou kaktizmom a oficiálne prestala existovať, ale v ilegalite reálne pôsobila ďalej až do obnovenia po páde komunizmu. Predložený príspevok ponúka náčrt problematiky činnosti gréckokatolíckej cirkvi a jej postojov v prostredí Československej republiky počas druhej svetovej vojny a napokon jej osudy v procese pričlenenia Podkarpatskej Rusi k Sovietskemu zväzu.

Kľúčové slová: *gréckokatolícka cirkev, Podkarpatská Rus, Československo, Sovietsky zväz, komunizmus, cyrilo-metodské dedičstvo*

¹ Príspevok bol spracovaný v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0184/17 *Gréckokatolícka cirkev na okupovaných územiach Československa v rokoch 1938 – 1945*.

Gréckokatolícka cirkev v dejinách Podkarpatskej Rusi zohrávala v jej zlomových okamihoch vždy dôležitú úlohu. Rok 1945 bol dramatickým zvratom v živote obyvateľov Podkarpatskej Rusi. Pripojenie k Sovietskemu zväzu nebolo sprevádzané len stratou slobody v totalitnom režime, ale aj degradáciou kultúrnych hodnôt, ktoré boli v spoločnosti po stáročia budované. Gréckokatolícka cirkev, ktorá bola jednou z najplyvnejších nositeľiek cyrilo-metodského kultúrneho dedičstva podkarpatoruského obyvateľstva prešla čoskoro po nástupe sovietskej moci skutočnou katalizmom a de iure zanikla, ale v ilegalite de facto pôsobila ďalej až do obnovenia v roku 1989. Predložená štúdia ponúka náčrt problematiky činnosti gréckokatolíckej cirkvi a jej postojov v prostredí Československej republiky, počas druhej svetovej vojny a napokon jej osudy v procese pričlenenia Podkarpatskej Rusi k Sovietskemu zväzu. Zámerne sa pritom vyhýba otázkam postavenia jednotlivých národností na jej území, a len okrajovo zachytáva aj túto oblasť činnosti gréckokatolíckych predstaviteľov, keďže danej téme sa už podrobne venovalo viacero autorov, ako napríklad Paul Robert Magocsi, ktorý uvádza až 2326 publikácií na túto tému (Magocsi 1994, 246-285).

Príchod Červenej armády na územie Podkarpatskej Rusi v závere druhej svetovej vojny znamenal nielen koniec vojnového strádania, ale priniesol aj obavy z ďalšieho vývoja. Nádej v deklarované znovuoobnovenie Československa narušilo jednanie Sovietskeho zväzu v prospech pripojenia k Ukrajinskej sovietskej socialistickej republike (Švorc 1996, 104-109).

Gréckokatolícka cirkev sa tak ocitla pred najtragickjším obdobím vo svojich dejinách a výzvou čeliť totalitnému režimu, ktorý svoje záujmy presadzoval tým najbrutálnejším spôsobom, o čom sa duchovenstvo a veriaci čoskoro presvedčili na vlastnej koži. Paradoxne v roku 1945 stáli gréckokatolíci na prahu osláv 300. výročia uzatvorenia Užhorodskej únie z roku 1646 a práve spojenie s katolíckou cirkvou bolo podrobené neobvyklej skúške. Príslušnosť k rímskemu pápežovi je jedným z troch prvkov cyrilo-metodského kultúrneho dedičstva v gréckokatolíckej cirkvi a zároveň ju odlišuje od pravoslávnej cirkvi. Ďalšími sú spoločné elementy ako byzantský obrad a liturgický jazyk. Výnimočnosť gréckokatolíckej cirkvi umocňuje to, že je nositeľkou modelu kresťanstva od sv. Cyrila a Metoda, ktorý bol vždy spätý s pápežom a vyznačoval sa uznaním jeho authority. V priebehu dejín sa gréckokatolíci rôznou intenzitou hlásili k odkazu sv. Cyrila a Metoda, pričom väčší dôraz sa na prínos byzantskej misie dával od vzniku Československej republiky. Najvýraznejšiu stopu zaznamenali unionistické kongresy konané na Velehrade v rokoch 1907 – 1936 a 1946 – 1947 hlásiace sa k odkazu sv. Cyrila a Metoda. Ich účastníkmi boli aj gréckokatolícki biskupi, ktorí svojou aktívnou prítomnosťou na Velehrade zdôrazňovali cirkevnú jednotu. Mukačevský biskup Peter Gebej počas jedného z nich v roku 1924 prijal biskupskú vysviacku, a tým sa aj prihlásil k cyrilo-metodskému odkazu i spoločnej štátnosti. V podobnom duchu vyzneli aj oslavy 1100. jubilea posvätenia prvého kresťanského kostola v Nitre, oslavy dostali názov podľa kniežaťa Pribinu – Pribinove slávnosti. Pri príležitosti jubilea bola v Trnave vydaná reprezentačná publikácia *Katolícke Slovensko 833 – 1933*, v ktorej boli uverejnené aj texty gréckokatolíckych biskupov Pavla Petra Gojdiča OSBM z Prešova a Alexandra Stojku z Užhorodu (Borza 2013, 169-170).

Gréckokatolícka cirkev v Československu bola organizovaná v dvoch eparchiách. Prešovskú eparchiu postupne tvorili farnosti v Čechách, na Morave a Slovensku. Mukačevská eparchia zahŕňala predovšetkým farnosti na Podkarpatskej Rusi a časť aj na Slovensku. Sídлом Mukačevskej eparchie bolo mesto Užhorod, kde mukačevskí biskupi sídlili už od 18. storočia (Katolícke Slovensko, 1933, 148-149).

Bezprostredne po prvej svetovej vojne prežívala Mukačevská eparchia rôzne ťažkosti. Okrem už spomínaného odcudzenia sa veriacim, pretrvávala medzi duchovenstvom a inteligenciou nostalgia za pomermi v monarchii a z toho plynúce ťažkosti včleniť sa do nového politického a sociálneho systému. Skutočnosť, že mukačevský biskup Anton Papp sa zriekol biskupstva a väčšina duchovných odmietla vyjadriť svoju lojalitu novému Československému štátu, mala

za následok nezáujem štátnych orgánov o právnu ochranu gréckokatolíckej cirkvi. Túto situáciu využilo pravoslávne hnutie, ktoré bolo podporované niektorými protikalolíckymi kruhmi novej vlády. Propaganda pravoslávnych vyslancov z Haliče a Bukoviny, sociálna tieseň chudobného ľudu Podkarpatskej Rusi, emigrácia pravoslávnych kňazov a rehoľníkov po októbrovej revolúcii v roku 1917 spôsobili na území Mukačevskej eparchie rozšírenie pravoslavia. Prechod k pravosláviiu bol často sprevádzaný násilnosťami, fyzickými útokmi na kňazov a násilným zaberaním chrámov. Gréckokatolícku cirkev do roku 1930 opustilo viac ako 100-tisíc veriacich (Vasiľ 2000, 125). Sčítanie obyvateľstva uskutočnené v tom istom roku napriek zložitej situácii potvrdilo majoritné postavenie gréckokatolíckej cirkvi na Podkarpatskej Rusi. Z celkového počtu 725 357 obyvateľov sa za gréckokatolíkov prihlásilo 359 166 veriacich. Z ďalších vierovyznaní boli zastúpení veriaci pravoslávnej cirkvi 112 034, židia 102 542, evanjelici reformovaní 70 833, rímskokatolícki veriaci 69 262, bez vyznania 4953 a tiež neznámi 6567 (Statistický lexikón 1937, 10).

Od 17. storočia totiž gréckokatolícka cirkev na území Podkarpatskej Rusi nadobudla významné postavenie a vplyv, ktorý sa v 20. storočí prejavoval v oblasti štátnej správy a vzdelávania (Pop 2008; Fenich 2015, 102-125). Vzdelávací systém Mukačevskej eparchie tvoril komplex vzdelávacích a výchovných inštitúcií, ktoré sídlili nielen v Užhorode, ale aj Chuste a jednotlivých farnostiach. Gréckokatolícke cirkevné školy prepracovaným vzdelávaním a výchovou smerovali k výchove gréckokatolíckej inteligencie. K tomu slúžila sieť škôl vo farnostiach, ponúkajúca základné vzdelanie a v Užhorode bola možnosť pokračovať v ďalšom štúdiu v inštitúciách, akými boli Teologické lýceum, Kňazský seminár, dve pedagogické školy. Potrebné zázemie študentom poskytovali dievčenské a chlapčenské internáty v Užhorode a Chuste. Sieť škôl bola systematicky budovaná od 18. storočia a jej cieľom bolo pozdvihnúť vzdelanostnú a kultúrnu úroveň gréckokatolíkov v Mukačevskej eparchii (Schematismus 1939, 31-36).

Okrem vzdelávacích inštitúcií pôsobili rôzne náboženské a kultúrne spolky formujúce mládež a veriacich gréckokatolíckej cirkvi. Medzi nich patrili najmä spolky *Duchnovič*, *Prosvita* a *Školská pomoc*. Vo farnostiach svoju činnosť vykonávali náboženské organizácie ako *Apoštolská modlitba* a *Mariánska družina*. Súčasťou aktivít bolo aj vydávanie početných titulov tlače, ktorá vystupovala aj kriticky voči československým orgánom a ich sociálno-ekonomickým alebo politickým aktivitám na Podkarpatskej Rusi. K formovaniu gréckokatolíkov prispieval aj Rád sv. Bazila Veľkého a jeho najvýznamnejší kláštor na Černečej hore v Mukačeve, ktorému v roku 1926 pápež Pius XI. daroval vzácnu ikonu Matky Božej z 15. storočia. Daná udalosť viedla k založeniu tradície mariánskych pútí v Mukačeve (Hranchak 1995, 442-443).

Uprázdnené miesto biskupa Mukačevskej eparchie po konsolidácii pomerov v gréckokatolíckej cirkvi obsadil biskup Peter Gebej, ktorý ho viedol v rokoch 1924 – 1931. S menom tohto biskupa, ordinovaného na Velehrade 3. augusta 1924, sa spája obnovenie cirkevného života v Mukačevskej eparchii. Biskup P. Gebej pochopil dôležitosť včlenenia cirkvi do novej politickej skutočnosti. Nadviazal kontakty s vládou, čím dosiahol aj isté prevzatie záväzkov štátu v otázke materiálneho zabezpečenia duchovenstva, čo riešil kongruový zákon (Zákon kongruový č. 122/1926 Sb. z.) z 26. júla 1926. To dovolilo vylepšiť ekonomickú situáciu kléru a uspokojiť veriacich, ktorí sa nachádzali často v konfliktoch so svojimi farármi, ktoré sa vyskytli v živote práve kvôli zastaranému polofeudálnemu systému splácania cirkevných poplatkov. Iný zákon z 23. apríla 1925 o vzťahoch medzi rôznymi náboženstvami (Zákon č. 96/1925 Sb. z.) dovolil pribzdiť násilie, ktoré sprevádzalo prestup na pravoslávie. Odvolávajúc sa na tento zákon dosiahli gréckokatolíci vrátenie mnohých chrámov a iných cirkevných budov, ktoré im nezákonne zabrali pravoslávni (Pekar 2000, 119). Známa je snaha biskupa P. Gebeja aj o oživenie náboženského života, oživenie na poli verejného vzdelania, v oblasti apologetickej a misijnej tlače a pri podpore ľudových misií. Biskup P. Gebej ustanovil aj takzvanú *Centrálnu kanceláriu na obranu viery*, ktorej úlohou bolo usmerňovať zákonodarnú prácu na obranu práv gréckokatolíckej cirkvi. Bohužiaľ,

časť duchovenstva s prevažne promaďarským cítením sa bránila niektorým rozhodnutiam biskupa na kultúrnom a národnom poli. Tieto ťažkosti zašli až tak ďaleko, že prinútili biskupa žiadať o demisiu, ktorú však Svätá stolica bez meškania odmietla. Dňa 25. apríla 1931 biskup P. Gebej vo svojom príhovore ku kňazom oznámil navrátenie posledného chrámu, ktorý násilne zabrali pravoslávni. Nasledujúci deň 26. apríla 1931 zomrel (Vasil 2000, 128-130).

Po výbere vhodného kandidáta Svätá stolica menovala v roku 1932 Alexandra Stojku na post biskupa Mukačevskej eparchie. Následne ju viedol v rokoch 1932 – 1943. Biskupom sa stal v období ekonomickej depresie a vyznačoval sa hlbokou náklonnosťou k sociálnej otázke. Svojimi pastoračnými a politickými opatreniami, ako aj osobným príkladom vyzýval všetkých na pomoc najchudobnejším. V rozličných prípadoch sa stal aj sprostredkovateľom medzi sociálne slabými vrstvami a vládou, štrajkujúcimi robotníkmi a zamestnávateľmi, čo vyvolalo osobitnú sympatiu medzi veriacimi. Na úrovni kultúrnej a národnostnej orientácie v období jeho spravovania biskupstva sa stretávame s rôznymi prúdmi, jedným rusofilským, ďalším ukrajinským a promaďarským. Ten posledný bol predstavovaný často ako výraz hľadania osobitnej identity karpato-ruského národa (Vasil 2000, 128-130). Prevratné politické zmeny na jeseň 1938 a na jar 1939 narušili aj cirkevný život. Znovuobsadenie územia Mukačevskej eparchie Maďarskom prijal biskup A. Stojka v začiatkoch s pokojom a lojálnosťou. Túžba po zlepšení ekonomickej situácie ho načas primkla ku niektorým promaďarsky orientovaným politikom, ktorí pracovali na znovupripojení Podkarpatskej Rusi k Maďarsku. V roku 1939 po rozpade Československa a po anexii Podkarpatskej Rusi bol biskup A. Stojka maďarskými úradmi najprv favorizovaný, ale onedlho nato sa ich postoj voči nemu radikálne zmenil. Keďže sa dožadoval dodržiavania národnostných práv pre Rusínov, stratil priazeň maďarských vládnych kruhov, ktoré začali proti nemu silnú politickú kampaň s cieľom odstrániť ho z mukačevského biskupského stolca. Konečným výsledkom bolo to, že biskup A. Stojka zanechal politické otázky a sústredil svoju pozornosť na apoštolát a na pastoračnú a sociálnu činnosť pre dobro svojich veriacich (Pop 2008, 235).

Špecifikom vojnového obdobia bola pomoc rasovo prenasledovaným Židom, ktorí unikali pred perzekúciami z okupovaného Poľska do Maďarska, ktorého súčasťou bola aj Podkarpatská Rus. Poskytnutie nezištnej pomoci možno pozorovať na príklade kňaza Jozefa Borovského a jeho manželky Evy, ktorí pochádzali zo slovenskej časti Mukačevskej eparchie. Obaja boli za svoju nezištnú pomoc Židom ocenení štátom Izrael 16. marca 2009 udelením vyznamenania *in memoriam Spravodlivý medzi národmi*, ktoré bolo odovzdané príbuzným 27. januára 2010 v Bratislave. Na Slovensku prebiehala pomoc prenasledovaným Židom zo strany gréckokatolíckej cirkvi už od roku 1939, keďže ich postavenie v spoločnosti bolo oveľa horšie ako v Maďarsku (Borza 2014, 112-128).

Jozef Borovský sa narodil 23. októbra 1906 vo Veľkom Ruskove (okr. Trebišov). Študoval v Košiciach a v Užhorode. V roku 1934 uzavrel sviatosť manželstva s Evou Dudinskou, s ktorou mali šesť detí. Prvé z nich však skoro po narodení zomrelo. V tom istom roku mu mukačevský biskup Alexander Stojka udelil v Užhorode sviatosť kňazstva a vymenoval ho za administrátora farnosti Latorka na Podkarpatskej Rusi. Vo farnosti pôsobil desať rokov a od roku 1945 až do roku 1950 v Stankoviach. Počas komunizmu bol väznený a poslaný do vyhnanstva v Čechách. Koncom 50. rokov sa mohol vrátiť do svojho rodiska na Slovensko, kde pracoval v jednotnom roľníckom družstve. Zdravotné dôvody mu po roku 1968 nedovolili vrátiť sa do pastorácie. Zomrel 17. júna 1973 (Babjak 2009, 337-339).

Počas druhej svetovej vojny riskovali s manželkou svoje životy, aby zachránili pred istou smrťou v koncentračnom tábore rodinu Dávida Gesslerera. A okrem neho aj Eleka Gesslerera, Lily Gesslererová a Romana Gesslerera. Gréckokatolícky farár Jozef Borovský s manželkou Evou aktívne pomáhali prenasledovaným ľuďom pri prechode Karpatmi. Jozef bol v tom čase duchovným administrátorom fary v dedinke Latorka v Podkarpatskej Rusi, ktorá bola pred rokom 1939 súčasťou Československa, ale po vzniku Slovenského štátu sa stala súčasťou Maďarska. Koncom roku 1941

sa začalo masové vyvražďovanie Židov v údoliach smrti na Ukrajine. Mnohí z nich sa preto pokúsili o útek cez Karpaty do Maďarska, ktoré bolo v tom čase pomerne bezpečné (The Righteous Among 2018; Wierzbieniec 2013, 338-353).

Zložité podmienky Židov pri prechode cez Karpaty viedli Borovského k rozhodnutiu, aby sa zapojil do poskytovania pomoci prenasledovaným. Správa o jeho добрote a ochote sa rozšírila za Karpatmi na Ukrajine. Dozvedel sa o nej aj Gessler a v januári 1942 sa spolu s prvorođeným synom Elekom, ktorý mal vtedy 14 rokov, vydal na cestu. Opatrovateľke dvoch menších detí Elly zanechal kontakt na Borovského. Borovský mu poslal na pomoc dvoch mladíkov, ktorí sa vyznali v okolí, vedeli obísť nebezpečné miesta a s ich pomocou sa úspešne dostali na územie Podkarpatskej Rusi. Borovský ich prichýlil na fare, kde sa o nich starala jeho manželka Eva. Neskôr, keď nastal vhodný okamžik, ich odprevadil do Mukačeva a postaral sa aj o dôvernú osobu, ktorá ich sprevádzala cestou vlakom až do Budapešti. V marci 1942 sa Elly rozhodla, že kvôli bezpečnosti detí bude lepšie, keď sa vyberú na cestu do Maďarska. Informovala Borovského o svojom rozhodnutí a on k nej poslal dvoch mladíkov, aby ju spolu s deťmi previedli v noci cez Karpaty. Po ťažkej a dlho trvajúcej ceste sa napokon dostali na faru. Eva Borovská ich pri príchode vystríhala pred prítomnosťou Nemcov v dome. Keď nebezpečenstvo pominulo, strávili spolu niekoľko dní. Potom ich Borovský odprevadil do Mukačeva, odkiaľ odcestovali vlakom do Budapešti, kde sa rodina spolu zvíjala. Po obsadení Maďarska Nemcami Gesslerovci spolu s Elly utiekli do Rumunska a tam sa dožili oslobodenia (Gessler 2006, 30-33).

Mukačevský biskup Alexander Stojka zomrel v roku 1943 a jeho nástupcom sa stal v roku 1944 mladý 33-ročný intelektuálne založený kňaz Teodor Romža. Mukačevská eparchia mala v danom roku 257 farností s 460 000 veriacimi a 354 kňazmi (Hranchak, 1995, 442-443). Biskup T. Romža bol predstaviteľom novej generácie, ktorá vyrástla v demokratických podmienkach Československej republiky a zároveň bol absolventom prestížnej Gregoriánskej univerzity v Ríme. Výnimočný a v mnohých oblastiach odlišný od svojich predchodcov, ktorí ešte boli poznamenaní prostredím monarchie. Bol moderným človekom, ovládal viacero jazykov, venoval sa športu a rád jazdil na motocykli. V roku 1939 bol biskupom Stojkom menovaný za špirituála Kňazského seminára v Užhorode a zároveň tam pôsobil aj ako profesor filozofie. Po menovaní prijal 21. septembra 1944 biskupské svätenia v zložitých podmienkach blížiaceho sa frontu a čoskoro po príchode Červenej armády bol vystavený novým pomerom (Pop 2008, 216-217).

Spočiatku predstavitelia armády zachovali voči gréckokatolíckej cirkvi istú zdržanlivosť, ale už koncom roka 1944 pravoslávna cirkev s ich podporou preberala gréckokatolícke chrámy v oblasti Chustu. Pri príležitosti osláv veľkej októbrovej revolúcie velenie 4. ukrajinského frontu zorganizovalo v Užhorode manifestáciu obyvateľstva za pripojenie k Sovietskemu zväzu. Slávnostné zhromaždenie sa konalo 6. novembra 1944 v Užhorode. Do Rákocziho kinosály bol pozvaný aj biskup T. Romža, na ktorého prítomnosti velenie armády trvalo. Bol vyzvaný, aby privítal armádu osloboditeľku a jej veliteľa Jozefa Visarionoviča Stalina. Mal poďakovať za oslobodenie a vyhlásiť jednotu ruského, ukrajinského a zakarpatského ľudu, vyzvať mládež ku vstupu do Červenej armády a v mene ľudu poprosiť, aby došlo k pripojeniu k Sovietskemu zväzu. Na zhromaždení biskup predniesol diplomatickú reč a vyhol sa výzve za pripojenie a akejkolvek politickej agitácii. Krajské noviny Zakarpatsk Ukrajina falošne informovala o príhovore biskupa T. Romžu, ktorý si želá pripojenie k Sovietskemu zväzu. Text prevzala aj kyjevska a moskovská tlač. Neskôr po prijatí „Manifestu“ na zjazde národných výborov konanom 26. novembra 1944 v Mukačeve bol biskup T. Romža spolu s kúriou vyzvaný aby „Manifest“ podpísal, čo on aj jeho spolupracovníci odmietli. Zhoršujúce sa postavenie gréckokatolíckej cirkvi umocňovalo násilné preberanie chrámov a farností zo strany Pravoslávnej cirkvi za asistencie Červenej armády. Došlo aj k zatýkaniu kňazov, čo napokon biskupa prinútilo začiatkom januára k jednaniu s Ludovou radou na čele s predsedom Ivanom Turianicom. Počas jednaní jasne demonštroval svoj apolitický postoj a vôľu

spolupracovať s Ľudovou radou na poli kultúry a v sociálnych otázkach. Navrhol zorganizovanie zbierky v eparchii na pomoc sirotám a vdovám po vojakoch, ktorí zahynuli pri oslobodzovaní Podkarpatskej Rusi. Zo strany Ľudovej rady však voči biskupovi a gréckokatolíckej cirkvi pretrvávalo nepriateľské stanovisko, a to napriek istej spolupráci, ktorá v nasledujúcom období prebehla (Puskás 2011, 127-130; Pekar 1967, 159-164).

Negatívne stanoviská sovietskeho vedenia viedli biskupa T. Romžu k zintenzívneniu činnosti v prospech veriacich. Hojne navštevoval jednotlivé farnosti a povzbudzoval k vernosti gréckokatolíckej cirkvi. Zároveň pripravoval kňazov na obdobie veľkej skúšky. Po podpísaní zmluvy medzi Československom a Sovietskym zväzom o odstúpení Podkarpatskej Rusi – Zakarpatskej Ukrajiny Sovietskemu zväzu v júni 1945 sa stupňovala diskreditačná kampaň proti gréckokatolíkom. Došlo k zatýkaniu a súdnym procesom s vybranými duchovnými. Za danej situácie sa najprv v Užhorode na sviatok Premenenia Pána a potom 28. augusta 1945 na sviatok Nanebovzatia Panny Márie v Mukačeve na Černečej hore uskutočnili tradičné púte za účasti desiat tisíc veriacich, ktorí prichádzali v procesiách, a tak verejne demonštrovali svoju vernosť gréckokatolíckej cirkvi. Počas týchto pútí sa biskupovi naskytila jedinečná možnosť ovplyvňovať postoje duchovných a veriacich, ktorých napriek hroziacemu nebezpečenstvu povzbudzoval k zachovaniu vernosti (Puskás 2011, 150-152).

Tragédiu gréckokatolíckej cirkvi predznamenal vývoj na západnej Ukrajine, kde bola dňa 10. marca 1946 v Lvove počas zinscenovaného soboru zrušená Brest-Litovská únia. Nasledovali ich gréckokatolíci z Rumunska (Sedmohradsko), kde bola podobným spôsobom zrušená únia gréckokatolíkov v Bukurešti 1. decembra 1948. Tlak na biskupa T. Romžu vzrástol, ale keďže bol neoblomný, požiadal prvý tajomník Komunistickej strany Ukrajiny Nikita Sergejevič Chruščov, ktorý chcel zlikvidovať teroristov v Zakarpatskej oblasti, J. V. Stalina o súhlas k fyzickej likvidácii biskupa T. Romžu a vyslaniu špeciálneho komanda z Moskvy. Dňa 26. októbra 1947 sa komando 4. výzvedno-diverzného oddielu pokúsilo biskupa Romžu zavraždiť na ceste do Užhorodu, ale po neúspešnej akcii ho napokon zavraždili 1. novembra 1947 smrtiacou injekciou v nemocnici. Po smrti biskupa bola štruktúra gréckokatolíckej cirkvi rozbitá a kňazi, ktorí odmietali prestup do pravoslávnej cirkvi boli uväznení a deportovaní. K formálnemu zániku gréckokatolíckej cirkvi na Zakarpatskej Ukrajine došlo 28. augusta 1949, keď bola zrušená Užhorodská únia (Halagida 2013, 121-122; Borza 2003, 23; Pop 2008, 218; Pekar 1967, 164-169).

REFERENCES

- Babjak, Ján.* 2009. Zostali verní. Osudy gréckokatolíckych kňazov. Zväzok I. Prešov.
- Borza, Peter.* 2003. Blahoslavený Vasíl Hopko, prešovský pomocný biskup (1904 – 1976). Prešov.
- Borza, Peter.* 2013. Cyrilo-metodská tradícia medzi gréckokatolíckmi na Slovensku v 20. storočí. In Junek, Marek (ed.). Cyrilometodějská tradice v 19. a 20. století, období rozkvětu i snah o umlčení. Praha, 165-179.
- Borza, Peter.* 2014. Formy pomoci Židom zo strany Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. In *Historia Ecclesiastica : časopis pre dejiny cirkví a náboženstiev v Strednej Európe.* 5/2, 112-128.
- Fenich, Vladimír.* 2015. Долаючи етнічні стереотипи та національні міфи: Греко- католицька церква в підкарпатській історіографії 1890 – 1945 [Overcoming ethnic stereotypes and national myths: The Greek Catholic Church in Subcarpathian historiography from 1890 to 1945]. In Fenich, Vladimír – Snicer, Igor (eds.) *Підкарпатська Русь в року Другої світової війни* [Subcarpathian Rus in years of the WW II.]. Užhorod, 102-125.

- Gessler, A. *Roman*, 2006. *A Life's Journey: From Shattered Dreams to Serendipity. A Memoir*. Tel Aviv.
- Halagida, Igor. 2013. *Między Moskwą, Warszawą i Watykanem. Dzieje Kościoła greckokatolickiego w Polsce w latach 1944 – 1970*. Warszawa.
- Hranchak, Ivan et al. 1995. *Нариси історії Закарпаття, Том II., (1918 – 1945)* [Essays on the history of Transcarpathia, Part II., (1918 – 1945)]. Užhorod.
- Katolícke Slovensko 833 – 1933*. 1933. Trnava.
- Magocsi, Paul Robert. 1994. *Формування національної самосвідомості Підкарпатська 1848 – 1948* [Formation of national consciousness Subcarpathian]. Užhorod 1994.
- Pekar, Atanas. 1967. *Нариси історії церкви Закарпаття* [Essays on the history of church in the Transcarpathia]. Rome.
- Pekar, Atanas. 2000. *Греко-католицька церква в кордонах Чехословаччини 1919 – 1939* [Greek Catholic Church at the borders of Czechoslovakia 1919-1939]. In Mušinka, Mikuláš. (ed.). *Zakarpatská Ukrajina v rámci Československa (1919 – 1939)*. Prešov.
- Pop, Ivan. 2008. *Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha.
- Puskás, László. 2011. *Blažený Teodor Romža. Život a smrt biskupa – mučeníka*. Michalovce.
- Schematismus cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Mukacensis ad Annum Domini 1938*. 1939. Užhorod.
- Statistický lexikón obcí v Republice Československé IV. Země Podkarpatoruská*. 1937. Praha.
- Švorc, Peter. 2006. *Zakliata krajina. Podkarpatská Rus 1918 – 1946*. Prešov.
- The Righteous Among 2018*. *The Righteous Among The Nations, Borovský FAMILY*. <http://db.yadvashem.org/righteous/family.html?language=en&itemId=6966918>.
- Vasil', Cyril. 2000. *Gréckokatolíci, Dejiny – osudy – osobnosti*. Košice.
- Wierzbieniec, Waclaw. 2013. *Židovska gmina wyznaniowa w Jarosławiu w okresie II Rzeczypospolitej i jej losy podczas holocaustu*. In Kónya, Peter ed. *Židia pred a za Karpatmi v priebehu stáročí*. Prešov, 338-353.
- Zákon č. 96/1925 Sb. z. Zákon č. 96/1925 Sb. z. a n. o vzájemných poměrech náboženských vyznání*.
- Zákon kongruový č. 122/1926 Sb. z. Zákon kongruový č. 122/1926 Sb. z. a n. zákon ze dne 25. června 1926 o úpravě platů duchovenstva církvi a náboženských společností státem uznaných, příp. recipovaných*.

SUMMARY: GREEK CATHOLIC CHURCH IN CARPATHIAN RUTHENIA AND CLASH OF CULTURES IN 1945. The Greek Catholic Church in Carpathian Ruthenia, in comparison with the rest of Czechoslovakia, where it was a minority, held an important position in society. For centuries, it has played an important role in raising the educational and cultural level of the local population. A complex of educational and educational institutions, not only in Užgorod, but also Chust and individual parishes, served for this purpose. This activity was complemented by associations and religious organizations. In the retrospective view of the period between 1920 and 1945, we can conclude that there has been ongoing progress in this area of activity. However, with the arrival of the Red Army in 1944 and the annexation of Carpathian Ruthenia, the entire system was destroyed and, finally, the Greek Catholic Church itself.

The significant influence of the Greek Catholic clergy and intelligence on the events in the society of Subcarpathian Rus manifested itself mainly through the actions of the individual bishops. Each of them was an interesting personality. Bishop Anton Pap left the eparchy after the break-up of the Mukachevo monarchy and lived in Hungary. His place was taken by Bishop Peter Gebej, who found his way to the representatives of the political

and religious environment of the Czechoslovak Republic. Through his attitudes, there has been a positive collaboration between the state and the church, which ultimately helped to eliminate the injustices caused by the Orthodox movement and the consolidation of the situation in the Greek-Catholic Church. His successor, Alexander Stojka, continued in the established line, but after the annexation of Carpathian Ruthenia by Hungary in 1939, he experienced the support of Hungarian political circles, which, however, did not last long in the face of his national demands for the benefit of the local population. As a result, he focused his attention on the apostolate and on pastoral as well as social action for the good of his believers.

The specificity of the war period was to help the racially persecuted Jews who escaped from persecution with occupied Poland to Hungary, which also included Carpathian Ruthenia. The grant of selfless help can be seen in the example of priest Jozef Borovský and his wife Eva. This area of activity of Greek Catholics is still awaiting detailed research and clarification.

After the death of Bishop A. Stojka in 1943, the Holy See appointed a young intellectual priest, Teodor Romžu, to replace his generation. Bishop Romza grew up in an environment of democratic Czechoslovakia, and his attitudes were clearly visible. In the difficult conditions of crossing the front and changing the state, he tried to defend the interests of the Greek Catholic Church to such an extent that top Soviet officials had him brutally murdered in 1947. The Greek Catholic Church was abolished and believers forced to enter the Orthodox Church. However, Saint Cyril and Methodius' rich spiritual and cultural heritage remained hidden and the Greek Catholic Church was reborn in 1989.

Doc. ThDr. Peter Borza, PhD.
Department of History
Faculty of Arts
Pavol Jozef Šafárik University in Košice
Moyzesova 9
040 01 Košice
Slovakia
peter.borza@upjs.sk